

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: [підручник] / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.

2. Дідівська Л.І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л. І. Дідівська, Л.С. Головка ; 5-те вид. – К. : Знання, 2006. – Вип.5. – 213 с.

3. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С.М. Кваша, Н.Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99–104.

УДК 338.436:346.12

АГРОПРОМИСЛОВА ІНТЕГРАЦІЯ: ВИДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ

*Пілявський В.І., здобувач,
Полтавська державна аграрна академія*

Розглянуто основні види та організаційно-правові структури агропромислової інтеграції. Узагальнення досвіду формування і функціонування інтегрованих структур в АПК. Визначено основні ознаки вертикальних інтегрованих агроформувань.

The main types of organizational and legal structure of agricultural integration. To summarize the experience of formation and functioning of the integrated structures in agriculture. The main features of vertically integrated agricultural enterprises.

Постановка проблеми. З кількісним зростанням агропромислових формувань – агропромислових підприємств, агрофірм, агроконсорціумів тощо створюється конкурентне середовище в сфері переробки сільськогосподарської продукції, яке змушує учасників агропромислового виробництва виробляти якісніші продовольчі товари з конкурентоспроможною ціною.

Взаємна матеріальна зацікавленість усіх учасників регіональних і господарських організаційних форм агропромислової інтеграції в досягненні високих кінцевих результатів, з одного боку, і кожного з них у зростанні масштабів та ефективності виробництва свого виду діяльності, з іншого, стає тією рушійною силою, яка створює необхідне економічне середовище для ширшого впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і передової практики, економічно спонукає забезпечувати пропорційний розвиток сільського господарства і переробної промисловості, бази зберігання продукції та її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі цим питанням приділяється увага таких провідних економістів, як Ю.О. Нестерчук, П.Т. Саблук, Г.В. Савицька, В.П. Ситник, О.Г. Шпикуляк, Б.А. Черняков, М.Д. Янків, але окремі теоретичні аспекти цієї проблеми потребують ґрунтовнішого опрацювання.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз основних видів та організаційно-правових структур агропромислової інтеграції та знаходження шляхів вирішення проблеми вертикальної інтеграції підприємств в АПК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агропромислова інтеграція формується в середовищі інституту агропромислового комплексу (АПК) є утворенням, яке структурує економічну взаємодію агентів ринку та діє у вигляді організаційно оформлених структур і систем що забезпечують дотримання відповідних правил і норм. [6]

У ряді наукових робіт прийнято розглядати АПК як сукупність трьох сфер [7, с.123]:

- перша – забезпечення матеріально-технічними засобами виробництва сільського господарства інфраструктури АПК;
- друга – власне сільське господарство;
- третя – виробнича інфраструктура АПК, що включає заготівельну мережу, з доробки і зберігання продукції, переробні підприємства, транспортну мережу, оптову і роздрібну торгівлю сільськогосподарською продукцією.

Основна складова АПК – сільськогосподарське виробництво – має суттєві особливості у порівнянні з іншими галузями національного господарства. По-перше, основним засобом сільськогосподарського виробництва, його найважливішим та безпосереднім ресурсом є земля. Не випадково більшість державних та політичних діячів вважають, що реформування аграрної сфери полягає, в першу чергу, в перетворенні земельних відносин.

Особливість даної сфери пов'язана з природним обмеженням номенклатури рослин та порід тварин, що культивуються. Незважаючи на багатогранну діяльність селекціонерів, кошик сирової сільськогосподарської продукції та її якісні властивості залишаються такими, як і тисячоліття тому, що у значній мірі визначає певну стабільність цін на цю продукцію. В той же час продукція інших сфер АПК постійно вдосконалюється. З'являються нові типи машин, обладнання та засобів для обробки землі, стимулювання та захисту рослин. Все нових смакових якостей та зовнішнього вигляду набувають продукти харчування, що виготовляються з сирих овочів, фрукти та продукція тваринництва. Усе це обумовлює зростання цін на кінцеву продовольчу продукцію, які, за виключенням певних випадків, обганяють ріст цін на сировинну сільськогосподарську продукцію.

Сільськогосподарське виробництво характеризується також сезонністю, залежністю від природнокліматичних умов, розбіжністю між тривалістю процесу виробництва та робочим періодом, великою кількістю у порівнянні з промисловістю підприємств, зайнятих виробництвом однотипної продукції [1, с. 5].

Крім того, у сфері сільського господарства є низька еластичність по ціні продукції, тобто відносна стабільність цін, незважаючи на певні коливання обсягів пропозиції.

Сільськогосподарське виробництво в Україні довгі роки було практично відокремлено від III сфери АПК, яка складається з трьох ланок. Перша ланка – збут сільськогосподарськими товаровиробниками своєї продукції – дуже

різноманітна і складається з декількох каналів реалізації, насамперед, організованих ринків, до яких відносять товарні біржі, оптові ринки та аукціони. Частка продукції постачається безпосередньо переробним підприємствам, у багатьох випадках застосовується система реалізації продукції через приватних посередників-заготівників або через систему сільськогосподарської кооперації.

Наступна ланка цієї складової АПК – переробна галузь. Частина сільськогосподарської сировини після механічної переробки чи доробки залишається в господарствах (наприклад зерновідходи, корми, насіння).

Більша частина йде на переробку, причому ця частка продовольчої продукції постійно зростає. Якщо раніше кінцевий споживач орієнтувався тільки на свіжі чи консервовані овочі чи фрукти, то зараз усе більше продукції споживається у вигляді готових харчів, напівфабрикатів чи у замороженому вигляді. Частка переробленої продукції може споживатися для виготовлення кормів у птахівництві чи сільськогосподарським тваринам.

Особливою рисою структури III сфери АПК є поєднання як невеликих переробних підприємств, так і справжніх гігантів, які займають частку від 30% до 70% національних ринків, вкладають значні гроші у дослідження та розробку нових видів продукції, її зберігання, упакування та рекламу. На фінансову міцність переробної галузі вказує той факт, що до 40 перших фірм світу входять 15 харчових компаній.

Таким чином, у загальноприйнятому вигляді агропромисловий комплекс національного господарства є сукупність галузей, що забезпечують матеріально-технічну базу індустріального розвитку сільського господарства (I сфера), виробництво сільськогосподарської продукції (II сфера), переробку, транспортування, зберігання та реалізацію сільськогосподарської продукції споживачеві (III сфера).

Враховуючи особливості складових агропромислового комплексу, які були визначені вище, та багатоаспектні взаємовідносини між ними, можна стверджувати, що агропромислову сферу слід розглядати як таку, що має всі ознаки складної системи [4]. Спроби визначити агропромисловий комплекс з точки зору системного підходу були і раніше. Так вітчизняний дослідник інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві М.Д. Янків розглядав АПК як “...структуризовану, соціально орієнтовану, економічно високоефективну, екологічно стійку, інтегровану в світовий економічний простір систему, в якій поєднується виробництво сільськогосподарської продукції, її промислова переробка і реалізація” [7, с. 123].

Формування, розвиток і саморегулювання цілісних природних утворень здійснюється через діалектичну взаємодію двох потоків речовини й енергії протилежної спрямованості. У значній мірі все сказане відноситься й до агроекосистем, яким, аналогічно до природних систем, притаманна подвійність потоків речовини, енергії й інформації. Різниця між цими потоками утворює сумарний суспільний продукт будь-якої соціально-економічної системи. А вся людська діяльність по організації сумарного суспільного проду-

кту утворює соціально-економічне (інституціональне) середовище, у тому числі сільськогосподарські та промислові підприємства.

Однак, на відміну від природних систем, у будь-якій соціально-економічній системі завжди виявляють себе дві протилежно спрямовані тенденції у закономірному прагненні до коливання балансу: приріст продукції падає, а витрати зростають. Навіть для підтримки обсягу продукції, що випускається, необхідно збільшувати витрати матеріальних засобів, енергії та праці, у тому числі, знань та вмінь. Таким чином, особливості функціонування агроєкосоціосистем на відміну від природних систем полягає в тому, що складні процеси у перших відбуваються під впливом дії певних інститутів, які створюються державою та взагалі суспільством.

Спроба інтегрувати сільське господарство та переробне виробництво через передачу сільськогоспвиробникам 51% акцій підприємств по переробленню їх продукції виявилась не досить вдалою.

Будучи акціонерами переробних підприємств виробники сільськогосподарської продукції не використовують їх потужності через низькі ціни на сировину, що спонукає останніх виходити на зовнішні ринки і надійну та дешеву сировинну базу.

Задля подолання монопольного становища третьої сфери АПК суб'єкти аграрного сектора самостійно або у вигляді асоціацій та спілок здійснюють власну переробку.

Розвиток промислової переробки зерна, овочів, насіння олійних культур, молока, м'яса та іншої продукції на власній базі є найпростішою формою агропромислової інтеграції, що формується за характером інтеграційних зв'язків по горизонталі. Останні відбуваються між групами підприємств та організацій, що здійснюють виробництво однотипової продукції. Прикладом таких зв'язків є різного роду асоціації та спілки сільськогосподарських товаровиробників, що об'єднуються з метою консолідації своїх інтересів. Інтегровані структури вертикального типу – це формування, учасники яких співпрацюють на різних технологічних стадіях продовольчого ланцюжка у виробництві тих самих, а також суміжних видів продукції.

При цьому розрізняється вертикальна координація і вертикальна інтеграція. Вибір між ними є досить суттєвим для суб'єктів підприємництва. Справа в тому, що кожний вид названих економічних відносин має свої переваги та недоліки. Щодо недоліків вертикальної координації, заснованої на виробничих контрактах, вони пов'язані із зростанням вартості трансакційних витрат. Вертикальна інтеграція, в свою чергу, також має певні недоліки. По-перше, в інтегрованій структурі відбувається збільшення витрат на управління внаслідок збільшення масштабу фірми та ускладнення процесу управління. По-друге, інтеграційний процес (злиття та поглинання підприємств) пов'язаний із збільшенням явних та неявних витрат на здійснення такого роду угод. Наприклад, процес залучення паїв колишніх працівників колективних господарств фірмою-інтегратором для створення інтегрованого агроформування виявився суттєво витратним. Тому в основу оцінки вибору агропромислової інтеграції має бути покладено:

- типи ринкових операцій на відкритому ринковому просторі, які здійснюються інтегрованими підприємствами;
- розподіл прав власності на основні засоби підприємств, які об'єднують свої виробничі можливості, та на результати праці;
- розподіл та контроль управлінських функцій;
- фінансова та господарчо-економічна єдність.

Узагальнення досвіду формування і функціонування інтегрованих структур в АПК показує, що по складу учасників, формах власності і господарювання, глибині їх організаційних і економічних відносин між собою та інтеграторами (інвестором) у процесі виробничої діяльності, а також ступеню господарської і юридичної самостійності суб'єктів, рівню усупільнення власності вони характеризуються в Україні великим різноманіттям. Такі інтегровані і кооперативні об'єднання в сфері переробки і реалізації продукції, сервісного обслуговування у формі асоціацій, спілок, споживчих кооперативів та ін. функціонують як:

1) об'єднання вузькоспеціалізовані по переробці і реалізації конкретного виду продукції (молоко, м'ясо, цукрові буряки, овочі та ін.) створюються за ініціативою зацікавленої особи (органу влади) як правило, на базі підприємства по переробці на договірних засадах. Засновниками виступають сільськогосподарські і переробні підприємства. Правові форми створюваних об'єднань різні, але в основному у формі асоціацій, спілок, товариств з обмеженою відповідальністю.

2) сільськогосподарські товаровиробники з врахуванням своїх інтересів і потреб створюють різні споживчі кооперативи по переробці, зберіганню і реалізації продукції, різних видів сервісного обслуговування.

Правовою формою об'єднання є споживчий кооператив.

Агропромислові формування у сфері виробництва, переробки, зберігання і реалізації продукції у формі агрофірм, агрокомбінатів, агрохолдингів, аграрних фінансово-промислових груп передбачають:

1) агрокомбінати і агрофірми. Це як правило створюється єдиний колектив. Засновники втрачають право юридичних осіб. Основна задача таких інтегрованих формувань – забезпечити тісну технологічну взаємопов'язаність процесу виробництва, переробки, зберігання і реалізації;

2) аграрні фінансово-промислові групи (АФПГ). Засновники: підприємства АПК, які створюють центральну компанію АФПГ для здійснення управління узгодженим ефективним виробництвом. Засновники АФПГ забезпечують приватне фінансування своєї діяльності. Участь у розподілі прибутків здійснюється з врахуванням внеску кожного засновника. Засновники зберігають право самостійної юридичної особи;

3) інтегровані формування холдингового типу. Для таких об'єднань характерна наявність інвестора, що має необхідні фінансові ресурси. Він здійснює фінансування сільськогосподарського виробництва і при цьому визначає політику функціонування агрохолдингу. Правові форми такого агрохолдингу досить різноманітні: відкрите акціонерне товариство, закрите акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, асоціації та інше.

Об'єктивна необхідність вертикальної інтеграції супроводжується значними досягненнями науково-технічної революції, які створили можливість індустріалізації сільського господарства. Важливо враховувати, що всеосяжна індустріалізація аграрної сфери стала можливою внаслідок глибокої спеціалізації сільськогосподарського виробництва, яке здійснювалося в США у двох головних формах: регіональної та господарської. Регіональна спеціалізація проявляється через концентрацію сільськогосподарського виробництва в тих районах, де природні та економічні умови сприяють досягненню успіхів при мінімальних витратах капіталу та праці. Господарська спеціалізація забезпечується умовами для переведення сільськогосподарського виробництва на промислову основу, що стало найважливішим кроком на шляху створення структур вертикальної інтеграції [5 с. 10-11].

Маючи за мету аналіз інтеграційних процесів в агропромисловій сфері, особливого інтересу набуває дослідження організаційних форм вертикальної інтеграції. Дослідники відмічали наступні форми організації [2, с. 125]:

1. пряма інтеграція, коли сільськогосподарські підприємства здобувають засоби виробництва, переробки й реалізації продукції;
2. зворотна інтеграція, коли функції інтегратора бере на себе несільськогосподарське підприємство.

До першого типу інтеграції відносяться лише великі фермерські кооперативи, які володіють промисловими підприємствами. В основному переважає другий тип інтеграції, в якому брали участь підприємства харчової промисловості, м'ясні трести, великі торгові фірми. У межах цього процесу спостерігається: проникнення промислового капіталу в сільське господарство шляхом придбання земель та організації на ній власних високоспеціалізованих овочівницьких, плодівницьких, виноградарських господарств, площадок для відгодівлі худоби, бройлерних підприємств.

Розглядаючи класифікацію інтегрованих формувань, автори трактують її по-своєму. Так український дослідник М.Д. Янків пропонує її здійснювати за ознаками: ступінь інтегрування, форма власності та виробничий напрямок. Ним виділялись агропромислові підприємства, фірми, об'єднання і комбінати, які характеризуються повною технічною та організаційно-економічною єдністю. По виробничій ознаці (кінцевому продукту) виділялись дві групи агропромислових формувань, що спеціалізуються на виробництві продуктів харчування і на виробництві одягу й взуття. Перша група включає підприємства сільського господарства, продукція яких направляється для споживання у свіжому вигляді (овочі, фрукти, виноград, ягоди, картопля, яйця та ін.) чи надходить на промислову переробку для одержання продуктів харчування. До даної групи дослідник відносив також підприємства промисловості по переробці сільськогосподарської сировини й виробництву продуктів харчування, підприємства заготівельних і транспортних організацій, а також по збереженню і збуту харчових продуктів. До другої групи відносяться підприємства галузей сільського господарства, продукція яких надходить для промислової переробки і подальшого виробництва виробів легкої промисловості [7 с. 89-95].

О.О. Родіонова надає більш розгорнуту класифікацію за ознаками: правовий статус, характер господарської діяльності, організаційна будова, організаційна структура управління та механізм регулювання спільної діяльності, характер інтегрованих зв'язків, засіб заснування та масштаб діяльності [3, с. 41].

На нашу думку, головна мета класифікації агропромислових формувань полягає у вичленовуванні найбільш ефективних господарських структур, що забезпечує державі можливість створення для них привабливого інституційного середовища. До речі, найбільш ефективними агроформуваннями на різних етапах сучасної аграрної реформи можуть виявитися різні структури як горизонтального, так і вертикального типу.

Головне те, що та чи інша агропромислова структура має визначати головний принцип її створення і функціонування – забезпечення рівних економічних умов господарювання і рівновигідність співробітництва всіх учасників формування. В цьому зв'язку виникає необхідність розробки моделей економічних взаємовідносин між учасниками різних за формою інтегрованих структур. На практиці склалися відповідні зв'язки суб'єктів інтегрованих формувань холдингового типу. Такі формування, як показав аналіз, створюються за ініціативою інвесторів (інтеграторів) на майно всіх договірних унітарних і змішаних засадах та можуть бути класифіковані, на наш погляд, за складом учасників; формою відносин до власності та ступенем господарської і юридичної самостійності суб'єктів холдингу.

Кожне таке формування має свої організаційно-економічні засади і адекватні правила економічних відносин з підприємствами, організаціями, державною. При створенні агрохолдингів неплатоспроможні сільськогосподарські підприємства свої борги передають в повному обсязі на інтегроване формування і отримують форму акціонерного товариства чи товариства з обмеженою відповідальністю і стають дочірніми підприємствами.

Такий напрям організації підприємств має забезпечити узгодженість між всіма ланками системи і збалансованість ресурсного забезпечення в рамках організаційного оформлення на відповідній території. В цілому основними ознаками вертикального інтегрованого агроформування (далі, агрохолдингу), є ознаки макрорівня, які мають зовнішній характер:

- 1) правовий статус агрохолдингу (відкрите акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю);
- 2) вихідна фінансово-економічна мета (покращання фінансово-економічного становища сільськогосподарських підприємств, прагнення до керівництва усіма ланцюжками переділів, диверсифікація виробництва);
- 3) сфера діяльності підприємства-інтегратора (державне, переробне сільськогосподарське чи несільськогосподарське);
- 4) основні продовольчі ланцюжки діяльності агроформування та масштаб діяльності (зерновий, молочний, м'ясний тощо);
- 5) масштаб діяльності агрохолдингу (район, область, держава);
- 6) правовий статус підприємства-інтегратора (відкрите акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю);
- 7) частка держави в статутному фонді агрохолдингу.

Ознаками мікрорівня (внутрішні ознаки), які характеризують внутрішні зв'язки між різними елементами об'єднання, можна вважати наступні:

- 1) кількість підприємств-учасників агрохолдингу;
- 2) рівень контролю господарської діяльності окремих товариств, які входять до агрохолдингу;
- 3) поділ прав власності на ресурси та на результати виробництва;
- 4) рівень господарської самостійності товариств-учасників.

Висновки. Узагальнення практики показує, що найбільший вплив на ефективність інтегрованого формування має якість складу засновників, їх мотивація у створенні і діяльності, заходи із розвитку раціональних форм взаємовідносин між господарюючими суб'єктами, органами державного управління. Для розвитку інтеграційного процесу велике значення мають вибір головного підприємства і створення на його базі управляючої компанії, яка не тільки консолідує матеріальні ресурси і виробничий капітал, але і здійснює, при певній відповідності централізації і децентралізації функцій управління, ефективну взаємодію всіх структурних одиниць, направлених на рішення загальних задач по розвитку інтегрованого формування.

Література.

1. Економічний аналіз діяльності підприємства: [навчальний посібник] / Г.В. Савицька. – К.: Знання, 2004. – 654 с.
2. Нестерчук Ю.О. Вертикальна інтеграція у системі стратегічних цілей аграрної політики держави / Ю.О. Нестерчук // Актуальні проблеми економіки АПК: колективна монографія / за ред. Д.К.Семенди, О.І.Здоровцова. – Умань: “Сочінський”. – 2009. – С. 75-135
3. Родионова О.А. Институциональные преобразования и развитие интеграционных процессов в АПК / О.А. Родионова, Е.В. Дацкова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2005. – №5. – С. 39-42.
4. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови / В.П. Ситник. – К.: Ін-т аграр. економіки УААН, 2002. – 518 с.
5. Черняков Б.А. Роль и место крупнейших сельскохозяйственных производителей в аграрном секторе США / Б.А. Черняков // Экономика сельскохозяйственного и перерабатывающего производства. – 2001. – №5. – С. 9-12.
6. Шпикуляк О.Г. Інститут аграрного ринку: [монографія] / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
7. Янків М.Д. Організаційно-економічні механізми розвитку і функціонування АПК України/ М.Д. Янків. – Львів: КООПОСВІТА, 2000. – 450 с.